

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1/2005 · Januar

18. Årg.

NOMUS

Nordsjællandsk Museumsforening

Indhold:	Side
Strikkecafé	2
Kultiske kogegruber	2
Middelalderens heste	3
På besøg hos Mette Friis	6
Min lille Skat!	10
Grønholt Voldsted - en ny tolkning	12
Kontingent	16
Fra elværk til museum	17
Generalforsamling	20

Strikkecafé ændret

For alle de strikkeinteresserede museumsmedlemmer: Vær opmærksom på at tidspunktet for vintersæsonens sidste strikkecafé er ændret. På grund af skolernes vinterferie er datoen ændret fra torsdag den 17. februar til **torsdag den 24. februar kl. 15-17.**

Som sædvanlig holdes strikkecaféen på Bymuseet i Helsingørgade, og alle er velkomne til at tage en gæst med. Temaet for denne strikkecafé bliver en strikket handske fra museets samlinger, der har et fint mønster på håndryggen.

Forsiden

Såkaldte kultiske kogegruber fremkommet i søgegrøft ved Bombakken i Skævinge. (læs mere i artiklen her på siden). Bombakken ses i baggrunden.

Kultiske kogegruber

For første gang i Nordsjælland er der fundet såkaldte kultiske kogegruber (se forsidefoto). De er fremkommet ved museets prøveudgravning i december 2004 forud for byggeri ved Bombakken nordøst for Skævinge. Bombakken er en særdeles markant, kuplet bakke, og det er ikke helt overraskende, at der har knyttet sig kult til den i oldtiden. Det kræver ikke meget fantasi at forestille sig, hvordan der på toppen af bakken er foregået rituelle ceremonier. I umiddelbar nærhed er der da også i 1986 udgravet et såkaldt Sarupanlæg fra bondestenalderen (se NoMus 3/1998).

Den egentlige udgravning af de kultiske kogegruber forventes først at starte omkring 1. marts, men søgegrøfter udlagt i området i december viser, at der findes en stor koncentration langs sydsiden af Bombakken. Herfra løber der flere bælter af kogegruber væk fra Bombakken. Nær Harløsevej findes også mindre koncentrationer.

De kultiske kogegruber kendes indtil videre 34 steder i landet. De dateres til yngre bronzealder og til et stykke ind i førromersk jernalder (ca. 1000-200 f.Kr.). Herudover kendes et par fund, som dateres til romersk jernalder.

Når undersøgelserne er afsluttede, antageligt hen på det tidlige forår, vender vi tilbage til det her i NoMus. Der vil også blive berettet om en boplads, vistnok fra bronzealderen, som ligeledes er fremkommet i søgegrøfterne.

NoMus er medlemsblad for Nordsjællandsk Museumsforening, som varetager driften af Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød. Museet dækker arkæologi og nyere tids kulturhistorie i Hillerød, Allerød, Skævinge og Fredensborg-Humlebæk kommuner samt arkæologien i Helsingør, Frederiksværk og Hundested kommune. Museet driver Elværket, Bymuseet og Grafisk Museum i Hillerød, Æbelholt Klostermuseum og Husmandsstedet (pt. under flytning).

NoMus udkommer kvartalsvis og sendes til museumsforeningens medlemmer samt en række private virksomheder og offentlige institutioner.

Redaktion: Grethe Post (ansvarshavende), Flemming Beyer, Finn Kramer, Kirsten Baunegaard, Aase Clausen og Valborg Sandberg.

Adresse: Nordsjællandsk Folkemuseum,
Frederiksgade 11, 3400 Hillerød.
Telefon 48 24 34 48, fax 48 24 34 42.
E-mail: nfh@get2net.dk.
Hjemmeside: www.folkemuseet.dk

Kontingent for foreningens medlemmer:

Enkelmedlemmer: kr. 150,-. Husstande: kr. 200,-. Virksomheder: Minimum kr. 500,-.

I middelalderen var en hest, ikke bare en hest

Af Kirsten Baunegaard

Efter at Nordsjællandsk Folkemuseum overtog formidlingen af Æbelholt Klostermuseum i 1999, er vi i de skriftlige kilder om klosteret af og til stødt på oplysninger om abbed Vilhelm og hans hengivne forhold til heste. Der er f.eks. brevvekslingen fra slutningen af 1100-tallet mellem Vilhelm og hans kollega i Paris, Stephan, hvor den franske abbed priser gaven fra hans gamle ven og klosterbroder i Danmark – en hest af uhørt skønhed og kvalitet. Hertil svarer Vilhelm, at hesten ikke bare er en tilfældig hest, men særligt udvalgt, for at kunne behage den gode kollega "...den, som vi blandt vore heste har anset for værdig at sende til Eders værdighed" (1). Vi har samtidig fået at vide, hvor afhængige man var af gode, behagelige rideheste, når man som abbed Vilhelm skulle foretage lange rejser til både Paris og Rom, en ridetur, der kunne vare adskillige uger. Persontransport i middelalderen foregik enten til fods eller på hesteryg eller måske på en oksekærre. Vejnettet var slet

ikke udbygget og de veje, der forekom, var oftest blot mudrede hjulspor. De få vogne, der overhovedet fandtes, var forbeholdt adelige eller kongelige, og sandsynligvis var disse vogne ikke videre behagelige at blive transporteret i. Affjedring var nærmest ikke-eksisterende.

De fem gear

Jeg satte mig derfor for at undersøge dette hestefænomen nærmere. Hvad var det for nogle heste vore forfædre i middelalderen kunne ride så langt på uden at blive fuldstændig mørbankede? Vor tids heste kan normalt tre gangarter: Skridt, trav og galop. Skridt tager for lang tid, galop kan hesten ikke klare for længe ad gangen, og i trav bumper rytteren op og ned og bliver særdeles øm, særlig i bagdelen.

Hvis man dykker ned i historien går det op for én, at middelalderens heste kunne mere end disse tre gangarter, de havde så at sige "to ekstra gear": De kunne gå pasgang og gangergang, gangergang er det samme som det islandske "tølt", et begreb som nogle læsere måske er stødt på.

Gangarter

Om pasgang og gangergang siger man, at de er *laterale*, dvs. samsidige, altså bevægelsen foregår på samme side af dyret. Tilsvarende er trav og galop *diagonale* gangarter, hvor forbenet på den ene side og bagbenet på den anden sidde sættes til jorden samtidig. Pasgang er en totaktet bevægelse, hvor hesten flytter samme sides for- og bagben på

Fig. 1. Billedet viser en islandsk hest i såkaldt "flyvepas". Bemærk hvordan hestens bevægelse foregår på samme side i en totaktet bevægelse: Højre forben og bagben er bagudvendt, venstre forben og venstre bagben er fremadrettet. Hesten kan i denne gangart holde samme hastighed som en galoperende hest. Foto: Susanne Lassen.

én gang og er en meget behagelig gangart for rytteren (Fig. 1). Gangergang eller "tølt" er en firtaktet bevægelse, hvor hesten flytter alle fire ben uafhængigt af hinanden, og hvor hesten kun har et eller to ben i jorden ad gangen, højre bagben sættes i jorden, højre forben sættes i jorden, så løftes højre bagben, så sættes venstre bagben i jorden osv. Bevægelsen foregår altså i én side ad gangen. Når hesten går gangergang bevæger den næsten ikke ryggen, hvilket ligeledes er en behagelig gangart for rytteren (Fig. 2).

Du lidet troende..

Hvis vi kikker nærmere på et lille uddrag fra Abbed Vilhelms Levnedsskrivelse (2), møder vi en beskrivelse af en ridetur, hvor abbed Vilhelm og en klosterbroder var ude i et klosterærinde. Abbed Vilhelm red på en arbejdshest, en *roncinus* i den latinske tekst (bemærk navneslægtskabet med Rosinante, Don Quixotes trofaste hest). Klosterbroderen beklager, da han betragter den i øvrigt smukke hest, at det er en skam, at sådan en arbejdshest ikke kan gå pasgang. Vilhelm spørger, om han ikke tror hesten kan gå i pasgang, og klosterbroderen svarer benægtende; sådan en gammel hest kan ikke forandre sin naturlige måde at løbe på. Vilhelm stiller klosterbroderens tro i et noget flakkende lys ved følgende svar: "Du lidet

troende, hvorfor tvivler du? Gud har magt til at gøre den til pasgænger, lige så meget I vil!" I teksten lyder det herefter: "Og i det han sagde dette, begyndte han at give den sporen. Da glemte den sin sædvanlige måde at løbe på, tog jævne, regelmæssige skridt og gik fortræffelig i pasgang, så længe den Guds mand sad på dens ryg". Det, der er interessant er, at hvis man går til den latinske tekst, så optræder betegnelsen *ambulator*; i omtalen af hesten, en der spadserer, en hest, der var særlig egnet som ridedyr. Ordet går igen i det engelske *amble*, der kan betyde både pasgang eller gangergang. Slægtskabet med ordet *ambulance* er klart, altså noget man bliver transporteret bekvemt i eller på.

Palafredus

Gangergang og pasgang bliver ofte forvekslet i de danske oversættelser, men er som ovenfor nævnt ikke helt det samme. Gangergang – gangarten som gangerne mestrede, støder vi på i de latinske kilder ved ordet *palafredus*. Det kommer af det latinske *paraveredus*, der betyder en ekstra posthest, altså en form for håndhest. Vi møder også betegnelsen da Henry III, konge af England, i begyndelsen af 1200-tallet gav en af sine embedsmænd ordre til "at købe 5-6 af de bedste rideheste, *palafredi*", der kom til havnene fra Danmark (3). *Palafredus* oversættes til dansk som en ridehest, der aldrig traver. En *palafredus*, blev brugt til behagelig persontransport, på uvejsomme steder, ved dårlige eller ikke-eksisterende veje. Når ridderne ikke var i kamp og var på vej fra sted til sted med deres følge, havde de staldknægte til at føre deres store og tunge stridsheste. Selv red de på en *palafredus*, en mindre og letbygget hest med en blød og behagelig gangart (4).

Fig. 2. Billedet viser en islandsk hest i tølt eller gangergang. Bemærk, hvordan hestens bevægelse foregår på den samme side, som ved pasgang, men hesten sætter skiftevis et og to ben i jorden i en firtaktet bevægelse. Her har hesten kun ét ben i jorden. En hest der tølt eller går gangergang kan holde samme hastighed som en hest i trav. Hesten er i øvrigt tøltverdensmesteren Fængur med Jóhan Skúlason på ryggen. Foto: Susanne Lassen.

Terræntilpasset

Måske har middelalderens heste mestret både pasgang og gangergang, men man benyttede dem til forskellige for-

Fig. 3. Bayeux-tapetet fra anden halvdel af 1000tallet viser mange heste, der går gangergang. Her ses kong Harald helt til højre i billedet på en hest, der går gangergang; højrebenene i jorden og venstrebenene løftet, bevægelsen foregår på hestens venstre side. Foto fra "The Bayeux Tapestry" af Frank Stenton, London 1957.

mål. Gangergang var velegnet i uvejsomt og kuperet terræn, hesten kunne sno og dreje sig p.g.a. firaktbevægelsen og gangarten var også skånsom ved hestens ben i dette terræn. Pasgang er en ligcudrettet gangart, hvor hesten ikke havde så nemt ved at vende, hvorfor det sandsynligvis har været pasgængereren, man har anvendt på lange, lige strækninger (Fig. 3).

Ikke bare en hest

Går vi til nogle andre danske, middelalderlige kilder, nemlig testamenterne (5), går det for alvor op for én, at en hest dengang ikke bare var en hest! I sagsoversigten forekommer 12 forskellige betegnelser for en hest. Her skal bl.a. nævnes *caballus*, (stridshest og arbejdshest) *dextrarius* (stridshest) *palefredus* (stridshest, håndhest og ridehest), *ambulator* (pasgænger) og *gradiarius* (ganger, der går roligt frem skridt for skridt). Hvis vi så ser på, hvem der ejede og borttestamenterede disse prægtige dyr, så er der tale om personer af høj stand: Ærkebiskopper, biskopper, abbeder, kannikker og væbnere. Modtagerne af gaverne var lige så fornemme, så hestene har været af kolossal, stor social betydning (Fig. 4).

Frederiksborgstutteriet

I tilknytning til Frederiksborgstutteriets historie nævnes Frederik II's mange heste: "... engelske "Gangere", som blev hentede i 1583 paa et dertil udrustet Skib" og "samt et Stod (gruppe af hopper, ofte 10-12 med føl samt en enkelt hingst)

paa Hesseløen bestaaende af islandske Gangere, som han havde ladet hente paa Island". Altså i slutningen af 1500-tallet optræder betegnelsen "gangere", det vil sige heste, der kunne gå gangergang, stadigvæk. Frederik II's søn, Christian IV var lige så glad for heste, som faderen havde været, blot ser man, at betegnelsen "ganger" forsvinder ud af statistikkerne, til fordel for omtale af betegnelsen "pasgænger". På Frederiksborg (d.v.s. Hillerødsholm) omtales i 1604 "den brune Pasgænger", på Roskildegård og i Vordingborg "den sorte Pasgænger". I Frederiksborgstutteriets mange vange ved Esrum Sø omtales "den sortbrune, engelske Pasgænger" fra

Fig. 4. Dobefonten i Å Kirke, Bornholm. Skaberen af denne prægtige dobefont af gotlandsk sandsten, mester Sighraf, havde helt styr på at vise heste, der gik gangergang. De hellige tre kongers gangere, har løftede forben og bevægelsen foregår tydeligt på hestenes venstre side. Foto fra "Danmarks Kirker", København, 1954.

1611 til 1622 og igen i 1629. Et par enkelte gange senere i 1635 og i 1670 omtales pasgængere, men fra slutningen af 1600-tallet er det tilsyneladende slut med pasgængere i det kongelige stutteri (6), en udvikling som spredte sig til hele samfundet som sådan.

Nutidens hest

Grunden til denne udvikling må ses dels i udbygningen af vejnettet og dels i den stigende brug af køretøjer til persontransport fra 15-1600-tallet og fremefter. Til disse køretøjer havde man brug for udholdende travere, især blev der indført mange spanske heste, og arveanlæggene for pasgang og gangergang blev der med tiden ganske simpelt ikke brug for – de blev avlet og trænet ud af hestene. I Europa ser vi dog en enkelt, moderne hest med arveanlæggene for "de to ekstra gear" i behold, nemlig den islandske hest. Siden vikingetiden er der stort set ikke blandet fremmed avlsmateriale ind i den islandske hest: det primære har været at tølt, som gangergang kaldes på islandsk, og pasgang har været en gangart, man har

haft brug for i det barske og uvejsomme land. Andre steder i verden, bl.a. Peru, Tyrkiet og Mongoliet, hvor transport på hesteryg stadig spiller en rolle, ja der finder man stadigvæk heste, der går gangergang og pasgang.

Kilder og litteratur

- 1) Olrik, H. *Abbed Vilhelms Breve*, nr. 57 og 82. København. Langebæk & Suhm, *Scriptores Rerum Danicarum*, Kbh 1772 -1834.
- 2) Hans Olrik (1894): *Danske Helgeners Levned*. København.
- 3) Jensen, J. (1910): *Det kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie*. København.
- 4) Ussing, A. (2002): "Palafredus – en hest, der aldrig traver", artikel på Knabstrupperforeningens hjemmeside: knabstrupperforeningen.dk, samt (2003) "Riddertidens heste", upubliceret tekst.
- 5) Erslev, Kr. (1901): *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*". København.
- 6) Jensen, J. (1910): *Det kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie*". København.

På besøg hos Mette Friis

Af Bjarne Druedal

Mette Friis, sommeren 1994.
Privat foto.

Mette Friis var Hillerøds milde billedkunstner – med en stor beundrerskare. Hun døde onsdag den 25. februar 2004, 84 år gammel, på plejehjemmet "Kirsebærbacken" – samme sted som hendes far, Andreas Friis havde befundet sig i sin alderdoms sidste år.

- "Far sagde altid: "Hvis man bare hver dag beskæftiger sig med kunstnerisk arbejde, og fordyber sig i det, så bliver man også meget bedre egnet til at udføre alt sit almindelige pligtarbejde".

Sådan indledte Mette Friis samtalen, mens hun sad i lænestolen, mærket af sin sygdom - men stadig fuld af kunstnerisk virke. Hun var netop klar med sine billeder til årets "Maj-kat" udstilling – de var stillet op på en række i hendes sofa.

- "Far var det mest beskedne menneske, og som alle gode malere, var han aldrig tilfreds med sig selv. Hvis man først bliver tilfreds med sig selv, så duer det ikke!" Mette sætter sig tilbage i stolen, og taler også ud fra egen kunstnerisk erfaring.

Den frie

- "Min far var et fint og et meget ædelt menneske, det siger alle der har kendt ham – og han kunne ikke finde på at skruer noget på albuerne for at komme frem. Han var medlem af "Den frie" i over 50 år og var et stykke tid i bestyrelsen. Han havde ikke evnen

Samtale

I marts 2003 havde jeg en samtale med Mette Friis, i hendes stue på Pilevej – om netop hendes far, kunstmaleren Andreas Friis. Det blev en snak om Mettes egne erindringer – og om en far hun beundrede meget.

til at sælge sig selv, og der var ikke nogen der støttede ham".

Mette Friis er ked af, at der ikke blev skrevet noget betydningsfuldt om hendes far, mens han levede, og synes ironisk nok, at det pæneste der er skrevet, var af Pierre Lübecker – og det var efter Andreas Friis' død.

- "Så det kunne han ikke bruge til noget! – Far skulle have haft en til at sælge for sig, men det brugte man ikke dengang. Hvis man ikke kendte en museumsinspektør eller lignende, var det svært. – og så led han under at hans yndlingsmaler i mange år var Cezanne".

Andreas Friis havde også været på Christiansø og malet sammen med Karl Isakson. Han var meget påvirket af det, så det forandrede hans stil, og det faldt ikke altid i kritikernes smag. Kritikken gik netop på, at Friis lænede sig for meget op ad Isakson og Cezanne.

Portrætter

- "Men hans portrætter var fantastiske!" – På Mettes væg hænger det bedste selvportræt, som Andreas Friis har udført.

- "Gå hen og se de små årer på kinden – og det blå, der kommer ned på hagen. Det er sådan lidt genskin fra jakken der." Mettes begejstring er stor – og jeg må give hende ret, det er et fremragende portræt. Ved siden af selvportrættet hænger et portræt af Mettes mor (Bodil Friis), som A. Friis har malet i "Isakson – perioden". – "Han malede også nogle fine og udpenslede af hende, men det der er så smukt, for der er stoppet i rette tid. Det er præcis mor – der er ingen, der kan være i tvivl om det. Det er bare de få strøg".

Karrieren

Foruden en række andre billeder af Andreas Friis, hænger der selvfølgelig også nogle af Mettes egne billeder. Jeg hæfter mig især ved et stemningsfuldt billede af et ældre ægtepar, som vandrer ud mod horisonten. Mette forklarer mig, at det er hendes far og mor, der går væk fra hende, og vandrer ud i det landskab, som Mette skildrer så fremragende.

Det var den nordsjællandske natur, som optog både Andreas og Mette Friis, og det var naturligvis ikke en tilfældighed, at landskabsmaleren havnede i Hillerød.

Fig. 1. "Far og mor på aftenur". Oliemaleri af Mette Friis, 1978. Privateje.

Mettes farfar var præst i Hørsholm, og selv om det aldrig var hans mening, at præstegemningen skulle følge Andreas Friis, var han og hans hustru ikke så begejstrede for, at Andreas skulle være maler. Deres ønske gik nok i en mere akademisk retning. – "Min farmor var søster til Holger Drachmann, så det var nok derfra han havde evnerne". Men Drachmann havde et temmelig vanskeligt sind, så Mettes bedsteforældre syntes i hvert fald ikke, at deres søn skulle være maler og gennemgå de samme lidelser. Mette beretter om et brev, som Drachmann skrev til sin søster. Det handler om hans 60 års fødselsdag, hvor han skal opføre sit nye stykke "Hr. Oluf". Peter Nansen lavede en beretning om "den frygtelige fiasko". Han sad ved siden af Drachmann under opførelsen og så, hvordan han blev blegere og blegere. Han havde ellers glædet sig uendeligt til det sidste stykke, han lavede, og så blev det en kæmpe fiasko.

Trellene

Andreas Friis mødte Bodil, da hun gik på seminarium i København sammen med hans søster. – "Min mors forældre stammer fra Bregninge. Så da far og mor blev gift, tænkte de, at de ville have et lille land-

brug. "De fik et lille hus på "Trellene", og jeg blev født der. Som jeg siger til folk: Jeg blev født på en tosseanstalt – og det er fuldstændig sandt. Det var et pragtfuldt sted"!

Efter et års tid med maleri og dagligt virke på landstedet, blev der fyret for voldsomt, og stråtaget brændte. Mette fortæller, at det gamle chatol, som Andreas Friis havde lavet med sine egne hænder – og dekoreret, blev reddet ud af huset. Chatollet eksisterer stadig, og har haft stor betydning for Mette og hendes familie.

Hillerød og København

Efter branden, stod familien tilbage med få ejendele. – "Så sagde far: "Jeg tror vi må se at komme til København, for at være med i noget kunstnerisk" – "og så lejede de sig ind på Teglgården".

Teglgården lå ved Frydenborgvej, og det var en kold og ubekvem tid for familien Friis. "Så købte han en grund herude (på Pilevej). Der gik en stor bred å hernede, som blev rørlagt for en del år siden. Så tegnede han huset, som min søster nu bor i, og så har vi boet her lige siden. Afbrudt af otte år, hvor de boede i København, faktisk mens jeg gik i skole."

Der blev købt et rækkehus på Fuglebakkevej, som familien boede i, mens Andreas Friis havde en række større opgaver. Bl.a. en udsmykning på universitetsbiblioteket og en dekoration på La Courvejens skole.

Da der senere viste sig en køber til huset på Pilevej, sagde Andreas Friis nej. I stedet solgte familien rækkehuset og flyttede tilbage til Hillerød.

– "Efter at have været med i noget mere kunstnerliv blev han glemt igen – og han trak sig ind i naturen".

– "Jeg vil gøre det usynlige synligt i mine billeder – fremhæve det, som folk ikke selv kan se. Sådan havde far det også."

Mette Friis viser mig en række af Andreas Friis' skitsebøger, samt nogle albums med fotos og små originaler af hendes egne billeder. Det er akva-

rellen, der er Mettes foretrukne arbejdsform, og hun fortæller mig med stor glæde om sine små alfer, som hun ofte gemmer i sine "skoveventyr". Det er til stor glæde for børn og barnlige sjæle. "Far var fantastisk til at male træer" siger Mette undervejs mens vi bladrer i skitsebøgerne.

Salg

Da Friis igen havde bosat sig i Hillerød, havde han stor glæde af en abonnementsordning, som han og andre kunstnere lavede med folk. – "Far og mor tog til Frankrig et år, og så var der en kreds af mennesker, der gerne ville have et billede. De betalte 300 kr. om måneden, som jeg så sendte ned til far og mor, og så kom han jo hjem igen og havde malet adskillige flere end dem han skulle. Så trak man lod om dem – de blev aldrig uvenner – det var vidt forskellige billeder, folk var interesserede i. Det var helt fantastisk, og det gik godt i flere år på den måde. På deres gamle dage har de også været i Frankrig nogle gange".

Friis udstillede næsten hvert år på Gammel Strand, gennem kunstforeningen "Den Frie".

– "Det var knald eller fald hver gang – Bare vi sælger noget, vi skal jo have noget at leve af. Der gik far hver dag og ventede på kritik fra avisen. Det skete altid sådan, at lige når udstillingen skulle til at lukke, så kom anmelderen".

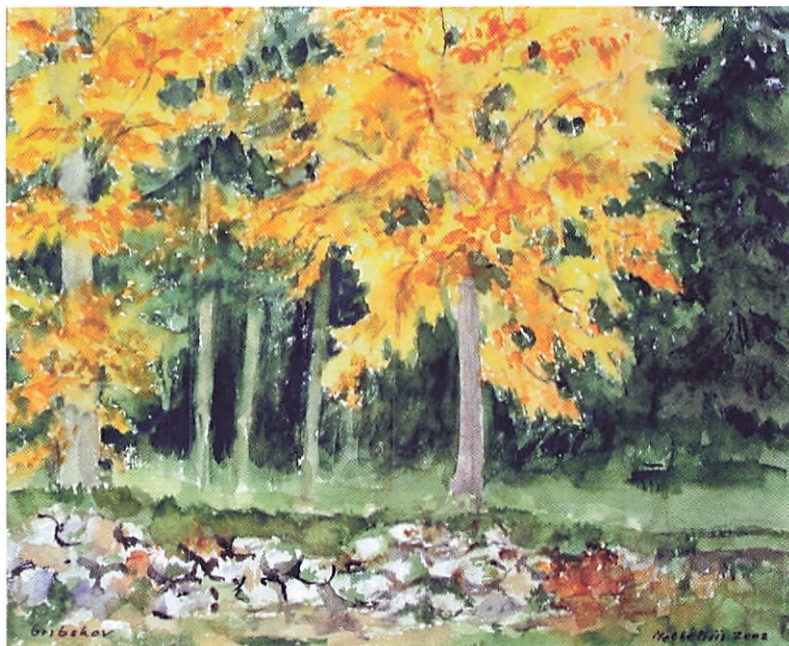

Fig. 2. "Gribskov". Akvarel af Mette Friis, 2002. Privateje.

Kritikken

Det gik Andreas Friis på, at den store omtale altid udeblev. Dengang, som nu, har pressen en afgørende indflydelse på en kunstners kommercielle succes. – "Pierre Lübecker skrev jo tit om ham dengang, men han havde lige

som en idé med at rakke ned på far!" – "Man har da lov til at ligne Cezanne, hvis man vil!" Mette glæder sig over, at Lübecker trods alt skrev en fin artikel, efter Friis' død.

- "Han solgte af og til et maleri fra udstillingerne, men det blev aldrig det store sus, når der ligesom ikke kom nogen".

En anden ting som irriterede Friis, var at han ofte blev nævnt som bror til Achton Friis. – "Det er helt forkert, de er overhovedet ikke i familie med hinanden. Bare fordi han har lavet de fine tegninger til "De danskes Øer". "Samt i en bog om bornholmske malere for nogle år siden": Her blev Friis udsat for, at der som et eksempel på hans billeder fra Bornholm, blev vist et parti fra Møns Klint !!!

- "Far blev ked af det, men kunne aldrig gøre vrøvl".

Friis brugte sine egne bitre erfaringer, da han selv blev kunstkritiker for Kristeligt Dagblad. – "Han havde en meget positiv indfaldsvinkel til det, og mødte han noget, han ikke kunne lide, gik han 2-3 gange på udstillingen for ikke at skrive noget dårligt om noget, der måske var noget godt i. "Han ville aldrig nogen sinde gøre nogen uheldig eller ked af det". - "Far var en atypisk kunstkritiker, han gjorde alt for at hjælpe kunstnerne og fremhæve dem".

Ungdomsvennen

Mens vi bladrer i materialet med gamle skitsebøger og avisudklip, støder vi på nogle tegninger, som Andreas Friis har lavet af ungdomsvennen, Jens Adolf Jerichow. Mette Friis fortæller, at hun haft

Fig. 3. "Gadevang Mose". Akvarel af Mette Friis, 2000. Privateje.

sendt dem over til Niels Andersen fra Silkeborg Kunstmuseum, som har taget nogle aftryk af dem.

- "Far elskede at male portrætter. Han har bl.a. kopieret flere af Jens Juels billeder. Somme tider kunne vi leve af, at han lavede kopier – han var så god til det."

En sand kunster

Der er ingen tvivl om, at Andreas Friis har haft stor betydning for sin datters kunstnerliv. Mette Friis malede lige til det sidste. Hun kunne suge alle indtryk til sig, og behøvede sjældent at lave skitser på stedet. Hun kunne med sin fotografiske hukommelse gå lige hjem og male, det hun havde set. Hvem har f.eks. ikke beundret hendes billeder på kuverterne fra Frederiksborg Apotek med f.eks. "Gadevang Mose" eller "Blomstrende hyld".

Det var derfor en stor oplevelse, at få lov til at få et lille kig ind i en sand kunstners liv.

Kilder og litteratur

- Samtale med Mette Friis (Optagelse i Nordsjællandsk Folkemuseum arkiv j.nr. 963).
- Nielsen, H. (2003): Maleren Andreas Friis. NoMus 2.
- Weilbachs kunstnerleksikon.
- Div. avisartikler fra Frederiksborg Amts Avis, Kristeligt Dagblad samt Jul på Bornholm.
- Lübecker, P.: Det sidste skrift.
- Efterskrift om Mette Friis. Frederiksborg Amts Avis 27/2 2004.

Min lille skat!

Af Finn Erik Kramer

Titlen er et udtryk mange af os ofte anvender om vore nærmeste. En vikingebonde brugte måske det samme udtryk om den lille skat, han for godt tusinde år siden gravede ned i jorden mellem Borup og Gørlose, og som for nylig igen kom for dagens lys.

Forhistorien

Vi kan af sikkerhedsmæssige årsager ikke oplyse præcist, hvor fundet er gjort, men dog sige at det er på Borups jorder og ikke langt fra skellet til Gørloses marker.

Her gik den dygtige detektorbruger Kirsten Hougaard i det tidlige forår og afsøgte markerne. I et ret lavtliggende område var der gevinst i form af et par små beklippede sølvstykker. Hen over sommeren afsøgtes området flere gange, hvorved der dukkede flere sølvstykker op. De stammede fra smykker og barrer.

Der var således gode indicier for, at der nede under mulden gemte sig en sølvskat, som tydeligvis nu var under oppløjning. På den baggrund var en nødudgravning påkrævet, og museet ansøgte Kulturarvsstyrelsen om økonomisk støtte til at gennemføre den. Vi blev lidt chokerede, da Kulturarvsstyrelsen gav afslag på ansøgningen, tilmed med den begrundelse, at man ikke vurderede at skatten var truet af dyrkningen! Vi har dog erfaring nok med styrelsen til at vide, at dette er et synonym for, at de ikke havde penge. Da man på styrelsen trods alt godt kunne indse, at det var for pinligt, at vi i Danmark end ikke har råd til at udgrave skatte, ombestemte man sig og "fandt" kort efter pengene. Så kunne vi gå i gang!

Udgravningen

Ved de af Kirsten Hougaard indmålte fundsteder udlagdes en 1½ meter bred søgegrøft med rendegraver. Der var "bid" med det samme! Allerede i det nedre del af pløjejorden dukkede flere sølvstykker op, og da vi nåede ned til undergrunden, tegnede der sig flere mørke fyldskifter (nedgravninger). Ved at føre detektoren hen over et af dem, kunne det høres, at der var sølv dernede. Nedsætningsstedet var fundet!

For enden af regnbuen! Skatten var nedgravet i et stolpehul, som her ses lidt fra oven. I den udgravede del ses fylden i stolpehullet som mørkere jord.

Stolpehullet blev forsigtigt udgravet med graveske. Det stod snart klart, at skatten var nedsat i stolpehullets vestlige side. Desværre kunne vi også se, at et smykke med fin snoet sølvtråd og filigran, som tittede frem (ses nederst til venstre på billedet på næste side), var dårligt bevaret og til dels opløst i mikroskopiske fragmenter. Det optoges i præparat og blev efterfølgende udgravet på museet. Udover smykket lå der flere beklippede sølvsager i præparatet.

Skatten har været nedsat i stolpehullet på en lille flad sten. Hvad skatten har været opbevaret i, kan vi ikke sige med sikkerhed. Godt nok fandtes der et enkelt skår fra et lerkar i stolpehullet, men dette er nok havnet der tilfældigt. Sandsynligvis har beholderen været af et organisk materiale, som for længst er gået til.

Som sagt var der flere fyldskifter i det område, som blev muldafrømmet. Disse blev dog ikke udgravet, da formålet med undersøgelsen var at optage sølvskatten. Vi kunne imidlertid dokumentere, at stedet er under nedpløjning. Moderne pløjesor stod tydeligt i undergrunden.

Skatten

Antallet af genstande kan opgøres til 29. Det er mest beklippede smykker og barrer. Alt var af sølv. På en enkelt var der rester af forgyldning. Desværre var der ikke mønter i skatten. Sådanne ville ellers kunne have hjulpet med en smallere datering end blot

vikingetid. Til gengæld var der trækul i stolpehullet, som kan kulstof 14-dateres.

Skatten hører bestemt ikke til de store og er dertil kendetegnet ved, at genstandene er ekstremt beklippede. Men som Peter Vang Petersen fra Nationalmuseet så rammende udtrykte det i danefæbekendtgørelsen, er skatten: "... nok så interessant som et eksempel på, hvad den lavere middelklasse blandt vikingebønderne havde at gemme på kiste-bunden (stolpehullet)".

Perspektiv

Skatten siger noget om samfund og rigdom i vikingetid. Lige så interessant, måske mere, er det, at udgravningen tyder på, at der på dette sted lå en gård

i vikingetid. Fundstedet ligger mere end en km fra de historisk kendte bebyggelser, Borup og Gørløse. Dengang gården stod der, eksisterede Gørløse givetvis. Om Borup gjorde det, ved vi ikke, men da Borup blev grundlagt, nok i vikingetid eller den ældre middelalder, er det sikkert sket ved, at en eller flere gårde fra Gørløse flyttede dertil. Vikingegården, som jo på et tidspunkt blev forladt, kan således være et mislykket forsøg på at etablere en torp-bebyggelse. Eller det kan være det første Borup, som så siden blev flyttet til sin nuværende placering? Spørgsmålene er mange og svarene få. Men vi vil ansøge Kulturarvsstyrelsen om økonomisk støtte til udgravning af den formodede gårdtomt. At der er en dyrkningstrussel, er i hvert tilfælde nu dokumenteret!

De 29 genstande, som udgjorde den lille skat. Genstandene er afrensede, men endnu ikke konserverede. Skatten består for størstedelen af kraftigt beklippede smykker og harrer. Til sammenligning har ringen i øverste række således en diameter på knap 2 cm. Nederst til venstre ses resterne af et smykke af fint snoet sølvtråd, som har været fastholdt til det lille samlesmykke. Til højre for den i nederste række ses et lille beklippet smykke med rester af forgyldning.

Grønholt Voldsted - en ny tolkning

Af Finn Erik Kramer

I Grønholt sogn i Gammel Grønholt Vang ligger et voldsted fra middelalderen smukt i skoven. Dette voldsted, altså i forne tider en lille borg, er kendt under navnet Grønholt Voldsted, men dette navn er en konstruktion og af sen dato.

Voldstedet tolkes næsten overalt, hvor det er behandlet, som et kongeligt voldsted fra 1100-tallets slutning, fordi kongen Knud IV (også kendt som Knud den VI, 1182-1202) i 1194 og 1196 "på/i Grønholt" udsteder to breve. At forbinde voldstedet med disse to breve og denne konge, hviler imidlertid på et tvivlsomt grundlag. Men først lidt om voldstedet.

Voldstedet

Voldstedet består af en kvadratisk borghanke, som helt er omgivet af en grav. Adgangen til borgen er sket via et broanlæg på østsiden. Til voldstedet har måske hørt nogle udenomsværker, men dette er aldrig undersøgt.

Selve voldstedet er – temmelig brutalt – undersøgt i 1851 på foranledning af Frederik VII.

Undersøgelsen foregik ved, at to dybe grøfter, som et kors, blev gravet fra toppen af borgbanken ned til undergrunden. Det blev man selvfølgelig ikke kloge af, da de spor af bygninger, nok stolpehuller, der har været, har ligget oppe i toppen af borgbanken. Sten anlæg ville man næppe have overset, så vi kan heraf udlede, at voldstedet er af typen *motte*.

Voldstedet blev efterladt, som fire forpjuskede muldvarpeskud, men i 1930'erne restaurerede skovvæsenet det, ligesom voldgraven blev oprenset under tilsyn af Nationalmuseet. Herved fandtes en del trægenstande, som tilgik Nationalmuseet. På Nationalmuseet kan de dog i dag ikke genfindes og er nok gået til. Det er i øvrigt usikkert, om de overhovedet stammede fra borgens funktionstid.

Middelalderspor i Gamle Grønholt Vang og Tulstrup Hegn.

Fig. 2. I forbindelse med forskningen af området ved voldstedet udgav Skov- og Naturstyrelsen i 1999 en lille turfolder med stemningsfulde tegninger af Des Asmussen og tekst af forfatteren.

For få år siden gennemførte Kronborg Stats-skovdistrikt en forskønnelse af området, ligesom publikumsinformationen blev forbedret.

Borgens navn

Det er på Frederik VII's tid, at der for første gang i nyere tid heftes navn på stedet, Grønholt Voldsted.

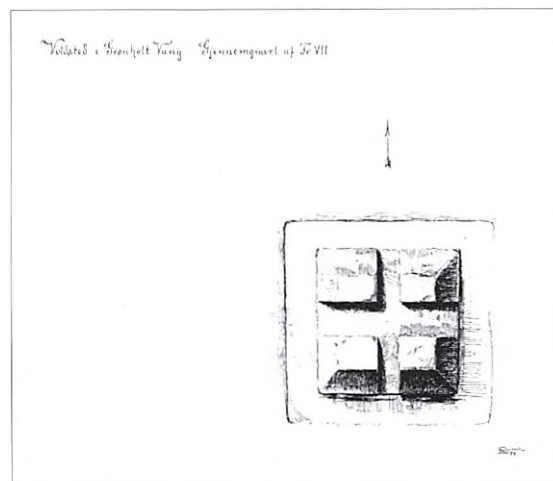

Fig. 1. Skitse af Grønholt Voldsted med Frederik VII's gennemgravninger tegnet i 1884 af E. Rondahl.

findes en Holm med Træer, omringet af Graver, hvor Kong FRIDERICH IV nogle gange spiste, naar han var paa Jagt.

Der er altså ingen tvivl om, at navnet Grønholt Voldsted er helt forkert. Voldstedet lå, indtil skovvæsenet ændrede skelgrænsen, i Tulstrup Hegn! Både læg og lærd (inklusive undertegnede) har imidlertid indtil nu baseret vores undersøgelser i de skriftlige kilder på navnet Grønholt. Man skulle i stedet have ledt efter navnet Tulstrup. I og for sig en temmelig banal erkendelse!

Nationalmuseets store, gamle borgforsker Vilhelm la Cour var dog faktisk i 1963 på sporet af løsningen. I 1951 havde han godt nok skrevet en artikel i Aarbog for Frederiksborg Amt, hvor han fulgte "den romantiske tolkning" om kongeborgen Grønholt fra det 12. århundrede. Det gjorde han endda, selv om han kendte en kilde fra 1700-tallet, som oplyste, at den lå i Tulstrup Hegn. Det "tændte" han imidlertid slet ikke på i 1951.

I 1963 var han blevet klar over betydningen. Hans borgundersøgelser gjorde nu også, at han kunne skrive følgende: *Den [i Grønholt] anvendte motte-type var nemlig identisk med den type af "herremands-motter", der sandsynligvis først blev gængs hos os i sidste halvdel af det 13. og første halvdel af det 14. århundrede.* Vilhelm la Cour mente med andre ord, at typen opføres i den såkaldte borgerkrigsperiode ca. 1240-1340. Herefter kaster la Cour sig over middelalderkildernes oplysninger om området, men det slipper han nu ikke så godt fra.

Tulstrup

Hvad ved vi om Tulstrup, som kan kaste lys over voldstedet? Ikke meget desværre, men dog noget. I hvert tilfælde nok til, at vi kan sige, at det ikke peger mod, at det er opført af en konge. Første gang Tulstrup omtales er i 1387, hvor det er "en gård". I 1423 omtales der både gård og mølle i Tulstrup. Ikke et ord om en borg, men det har dog nok sin naturlige forklaring. Borgen var så meget ældre, at den var gået ud af funktion.

Selv om den første skriftlige kilde, som omtaler Tulstrup, først er fra 1387, og altså antageligt fra tiden efter, at voldstedet havde mistet sin forsvarsmæssige betydning, giver den os alligevel et spor til, hvem der kan have opført voldstedet. Tulstrup var nemlig på dette tidspunkt i adelsslægten Luges

Fig. 5. Adelsslægten Luges våben. Gengivet fra Danmarks Adels Aarbog 1902.

besiddelse. Netop denne slægt havde i 1300-tallet sikret sig en betydelig magtbasis og stor rigdom. I *Danmarks Adels Aarbog* (1902) skrives således: *Faa Slægter have indtaget saa fremragende en Plads i den danske Adels Historie, som de saakaldte "gamle Lunge'r".* Og senere: *Lunge-slægten var fra den tidligste Tid knyttet til Sjælland.*

Jeg skal her koncentrere mig om de "gamle Lunger", som i mandslinien uddøde ved år 1480, men det skal dog nævnes, at flere af slægtens kvindelige ætlinge blev stammødre til nogle af de betydeligste adelsslægter i det 15. og 16. århundrede (Bille, Brahe, Krabbe, Krafse og den nye Lunge-slægt (Dyre)).

Den centrale person i vores lille undersøgelse er rigsråd Jakob Olufsen Lunge, som er den første ejer af Tulstrup, vi kender. Han er kommet i besiddelse af Tulstrup (i øvrigt også et betydeligt antal gårde i Grønholt) før 1387, hvor han var død, og hvor de tre myndige sønner skiftede efter ham.

Jakob Olufsen er imidlertid "en blindgyde",

når vi skal søge oplysninger om, hvem der opførte voldstedet, fordi Jakob (og hans bror Ove) var de godsrigeste adelsmænd på Sjælland på dette tidspunkt. Denne position havde de bl.a. nået, fordi de var yndede af kong Valdemar Atterdag, men i øvrigt via deres giftermål. Det var imidlertid først denne generation af slægten, som nåede frem i forreste række. Slægten som så var af lavadelig oprindelse. Således var både faderen Oluf Olufsen Lunge og bedstefaderen Oluf Lunge "blot" lensmænd hos biskoppen i Roskilde.

Bispeborg?

På dette stadi af udredningen om hvem der kan tænkes at have opført voldstedet, må vi desværre erkende, at vi forlader fast grund og bevæger os ud på gisningernes overdrev.

Vi kan dog med vægt sige, at det næppe er mod syd (Grønholt) vi skal lede, men derimod mod øst. Her falder det straks i øjnene, at Tulstrups nabo mod øst var Ebbekøb. Ebbekøb er for længst forsvundet,

men i hvert tilfælde en yngre fase af den lå ved østsiden af Kongevejen nord for Lønholt.

Ebbekøb var i middelalderen en lensgård for Roskildebispen. Herfra administreredes hans besiddelser i området. Lensgården kendes fra Roskildebispens jordebog fra omkring 1370. Udover lensgården lå der ved selve Ebbekøb tre gårdsæder (mindre gårde) samt "i nærheden" en vandmølle. I umiddelbar nærhed hørte også 8 gårde i Langstrup og 4 gårde i Lønholt under den. Flere af gårdene og også vandmøllen omtales i øvrigt som værende ufæstede, hvilket nok afspejler befolkningsnedgangen efter den sorte døds hærgen i midten af 1300-tallet.

Kan det være Roskildebispen, som opførte voldstedet? Muligheden er til stede. Bisperne var jo ikke fremmede over for at opføre borganlæg (Hjortholm ved Farum, Københavns Borg, Dragsholm), men disse anlæg er unægteligt af en noget større karakter. En sådan tolkning ville også forudsætte, at voldstedet er opført før Tulstrup blev grundlagt, hvad der ikke er noget, der tyder på i kilderne.

Fig. 6. Grønholt Voldsted, som det tager sig ud nu til dags. Endnu har det ikke afsløret alle sine hemmeligheder!

Privatborg?

Kan der være en forbindelse mellem Roskildebispens og Oluf Olufsen Lunge eller Oluf Lunge omkring voldstedet? Det er måske en mere sandsynlig forbindelse, da de jo som bekendt begge var lensmænd for Roskildebispens. Men kilderne svigter! Vi ved ikke om en af de to "gamle Lunger" på en eller anden måde er kommet i besiddelse af Tulstrup og har opført voldstedet. Men det ville i forhold til voldstedet passe fint både tids- og stilmæssigt, ligesom det ville forklare, hvordan Jakob Olufsen Lunge havde fået Tulstrup. Faktisk er der i Tulstrups mølledam i 1869 fundet en sammenrullet ringbrynje af jern med messingringe, som giver et indicium for, at stedet kan have været beboet af en kriger. Sammesteds er fundet en del middelalderligt keramik, kværne og kakler. Vilhelm la Cours (1962) konklusion, at Tulstrup var en adelig gård bærer således en del vægt. Derimod ikke, at han tolker gården og borgen, som værende den samme. Han mente, at gården måtte være forsvundet længe før matrikuleringen af 1682, men den nedbrydes faktisk først i 1656. Hvor gården har ligget, ved vi ikke præcist, men dæmningen fra gårdens mølle findes stadig, og det er nok i umiddelbar nærhed af denne, vi skal søge gården. Helt udelukke at gården har ligget ovre ved voldstedet, kan vi dog ikke, men gårde findes næsten altid placeret centralt på deres jorder.

Afslutning

Selv om jeg med denne lille artikel har kunnet påvise, at Grønholt Voldsted retteligt burde kaldes Tulstrup Voldsted. Tulstrupholm eller måske endda Ebbekøbholm, skal man nok ikke forestille sig, at amts- og skovvæsen farer ud og ændrer navne på skilte. Dertil er usikkerhederne for store, og "historien" om kongeborgen i øvrigt alt for god. Og det var jo heller ikke muligt med større sandsynlighed at fremsætte et forslag til en alternativ bygherre. Ja,

end ikke teorien om "kongeborgen" kan helt afvises, for Jakob Olufsen Lunge var jo som nævnt vellyndet af Valdemar Atterdag.

Tilhage er dog at nævne en lille navnehistorisk facit. Af områdets bebyggelsesnavne er Ebbekøb og Tulstrup etymologisk de ældste. Områdets øvrige bebyggelser er af typerne -rød og -holt (Grønholt, Lønholt, Asminderød). Først længere væk møder vi andre torp-navne (Sørup, Baastrup, Langstrup) og så Roland, som ikke så let lader sig datere. Man aner således også i navnestoffet, at Ebbekøb, måske engang i slutningen af forhistorisk tid, var områdets centrale bebyggelse, men andet end endnu en ubekræftet gisning, kan det desværre ikke blive. Usikkerheden omkring hele områdets bebyggelseshistoriske udvikling understreges yderligere af, at både Grønholt og Lønholt, af holt-landsbyer at være, var overordentlig store. Grønholt havde således i 1560 hele 17 gårde og Lønholt i 1682 15 gårde. Der savnes i høj grad arkæologiske undersøgelser i området til at belyse disse forhold, men denne mulighed har endnu ikke budt sig til.

Litteratur og kilder

Christensen, C. & H. Nielsen (1975ff.) (red.):

Diplomatarium Danicum. København.

la Cour, V. (1951): *Grønholt Voldsted*. Fra Frederiksborg Amt Aarbog.

la Cour, V. (1963): *Om studiet af vore danske voldsteder*. Historisk Tidsskrift. 12 rk. 1. bd., 2. hefte.

la Cour, V. (1972): *Danske borganlæg*. København.

Hiort-Lorensen, H.R. & A. Thiset (1902) (red.):

Danmarks Adels Aarbog. Kjøbenhavn.

Langebek, J. & P.T. Suhm (1792): *Scriptores Rerum Danicarum*. Tomus VII. Hauniae.

Olrik, H.G. (1930): *Det gamle voldsted i Grønholt Vang*. Fra Frederiksborg Amt Aarbog.

Husk!

I dette nummer af NoMus findes indsat et girokort til betaling af kontingent for 2005. Kontingentet er for enkeltmedlemmer kr. 150,-, for husstande kr. 200,-, mens virksomheder betaler min. kr. 500,-.

Det er af kolossal betydning for museets virke, at vi har en stor opbakning blandt borgerne i museets

virkeområde, og selv om det gudskelov ikke sker tit, gør det ondt hver gang et medlem melder sig ud af museumsforeningen. Vi håber derfor på din fortsatte støtte til museet via dit medlemsskab af Nordsjællandsk Museumsforening. Din støtte er museets styrke!

Fra elværk til museum

Af Flemming Beyer

Hillerød Elværks gamle bygning i Frederiksgade 11 er gennem det forgangne halve år blevet indrettet til brug for Nordsjællandsk Folkemuseum. Bygningen, der tages i brug som museum i løbet af januar 2005, kommer til at rumme udstillingslokale, museumsbutik og kontor for museet.

Bygningen er skånsomt sat i stand, således at en del af den oprindelige arkitektur og rumopdeling fremtræder flot i det store højloftede kommende udstillingsrum, der i elværkets første halve århundrede rummede dieselmotorer, dynamoer, ensrettere og tavleanlæg, som producerede strøm til byen Hillerød.

Lys over land

Tiden omkring år 1900 stod i elektriciteten tegn. Mange byer havde elektricitetsværk allerede inden århundredeskiftet. I Nordsjælland foreslog Helsingør i 1907, at man lod oprette et fælles værk for hele området, men det kunne der ikke skabes enighed om. Resultatet blev, at de store byer som Helsingør og Hillerød etablerede egne kommunale værker i årene efter.

Hillerød havde dog før den tid et par elektricitetsværker i privat regi. Det var naturligvis byens store industriforetagende, P. Nielsens Jernstøberi

og Maskinfabrik (senere Nordsten), der viste vejen med opbygningen af eget elektricitetsværk i 1904. Værket forsynede virksomheden med strøm til såvel belysning som til en del af de mange maskiner. En anden af byens initiativrige mænd, tømrermester Frits Milner åbnede sit eget elektricitetsværk i Bankbygningen på Torvet, da denne blev opført i 1908. Efter opførelsen af naboejendommen Ilskøb, Slotsgade 4, i 1912, blev også denne forsynet fra Milners elektricitetsværk.

Interessen for "det hvide lys", som dagspressen benævnte det elektriske lys, var stor i Hillerød. Milner fremviste gerne, mod betaling naturligvis, sit elektricitetsværk og bygningens belysningsanlæg. Byens borgere så da også store fordele i "det hvide lys" i stedet for blafrende gaslamper og osende petroleumslamper, som var datidens belysningsmuligheder.

Hillerød Elektricitetsværk

Også byrådet var optaget af denne nye teknik, og anlæggelsen af et kommunalt elektricitetsværk blev drøftet indgående. I december måned 1908, midt i den mørke tid af året, besluttede Hillerød Byråd, at der skulle etableres et kommunalt elektricitetsværk. Der blev også nedsat et elektricitetsudvalg med borgmester Carl Zahlmann som formand.

En af de varmeste fortalere for projektet var naturligvis Peder Nielsen, der for øvrigt samme år tog navneforandring til Peder Nordsten.

Få dage efter beslutningen i byrådet anmodede man rådgivende ingeniør Spangenberg om at udarbejde planer for værket og ledningsnettet i byen. Projektet anslås til omkring 200.000 kr., som blev dækket af et lån i Statsanstalten for Livsforsikring.

Der blev afholdt licitation på både bygningsarbejdet og på etableringen af elværksdelen. Hillerøds store murermeister F. Kielberg fik entreprisen på elværksbygningen med et tilbud på 17.955 kr.

Fig. 1. Elværket i Frederiksgade, som det tager sig ud i dag.

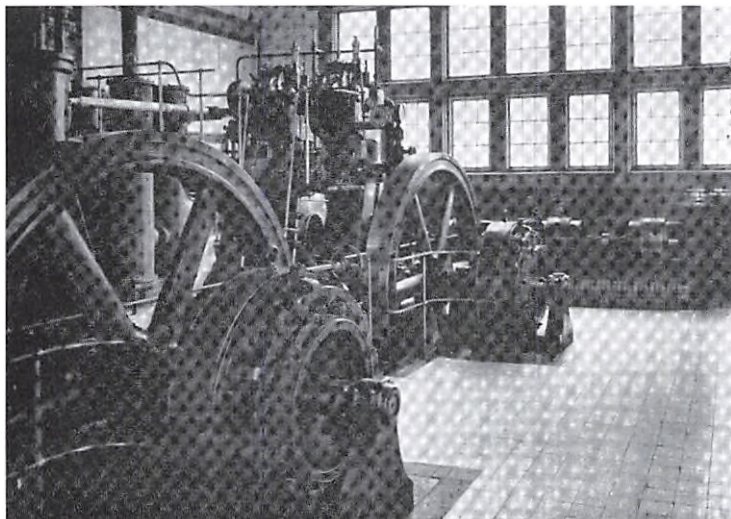

Fig. 2. Hillerød Elektricitetsværk. Værkets to dieselmaskiner med dynamoer fra 1909, som stod i det store højloftede midterrum. Ukendt år (foto Staunstrup).

Til formålet havde kommunen købt en grund på Gasværksvej, nuværende Frederiksgade, lige overfor det nu forsvundne Hillerød Gasværk. Bygningen blev udformet meget lig med andre danske elværksbygninger på dette tidspunkt. Arkitekturen blev styret af funktionen, idet bygningen blev udformet treskibet med en høj midterdel til maskiner og tavleanlæg. Facaderne fremstod i røde maskinstrøgne sten med store vinduespartier i gavlene, og det lave vinkeltag blev dækket med tjærepap.

Det hvide lys

Produktionsanlægget til fremstilling af elektricitet bestod i første omgang af to dieselmotorer på hver 68 HK, som hver trak en dynamo, der fremstillede jævnstrøm. Hertil kom tavler, akkumulatorer og kabelsystem. Anlægget i byen bestod af enkelte jordkabler samt et luftledningsnet ud til de enkelte forbrugere. Hele denne del af anlægget blev udført af det tyske firma Siemens og Schukerts.

Byrådet gjorde sig store anstrengelser for at få mange brugere med fra begyndelsen. Således fik de ejendomme, der fik opsat mere end fem glødelamper, stikledningen til

ejendommen gratis. Den indvendige installation blev i første omgang betalt af kommunen, og de enkelte brugere kunne herefter afdrage beløbet over fem år.

Al denne nymodens teknik skulle naturligvis igangsættes og drives til byens bedste. Hertil blev ansat en driftsbestyrer, som man hentede fra Eshjerg Elektricitetsværk. Det var Jens Møldrup Nis-Hansen, som var uddannet maskinist med tillægsprøve i elektronik. I mere end 44 år fungerede han på denne post.

Torsdag den 16. september 1909 kl. 17.30 opbrændt det store øjeblik, hvor alt var klar til at slutte strømmen. Nis-Hansen gik fra hus til hus for at slutte strømmen til. Først til borgmester Zahlmann, derefter til Frederiksborg Amts Avis i Helsingørsgade og herefter til en stor del af de øvrige forbrugere i byen. Ifølge dagspressen blev der tændt 400-500 lamper i byen den dag. En af byens blade skrev dagen efter: "Der var idel Glæde i Gaar i Hillerød over det hvide Lys".

Da det primære formål med elektricitetsværket var fremstilling af el til belysning, kørte dieselmotorerne hver dag fra kl. 17.00 til kl. 20.00, om lørdagene dog til kl. 22.00. Den øvrige tid af døgnet

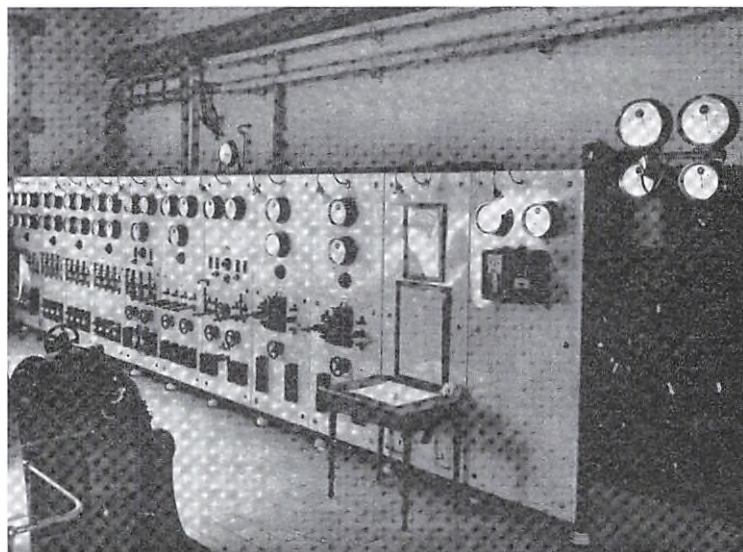

Fig. 3. Hillerød Elektricitetsværk. Tavleanlæg for jævnstrømsforsyningen, som stod i det store højloftede midterrum. Ukendt år (foto Staunstrup).

blev forbruget klaret af akkumulatorerne. Mange var dog en smule afventende over for den nye form for belysning, men efter den første vinters drift havde man fået tilsluttet 154 forbrugere med omkring 3000 lamper, samt elmotorer på tilsammen omkring 40 HK.

Den største lysforbruger var Husholdningsskolen ved Lindevej, som havde 72 lamper. Den største samlede forbruger var Frederiksborg Amts Avis som havde 65 lamper og tre elmotorer til trykmaskiner.

Hastig udvikling

Allerede to år efter værkets oprettelse blev ledningsnettet udvidet til Nyhusekvarteret og den østlige del af Tjæreby sogn. I 1916 blev kapaciteten mere end fordoblet, idet man opsatte en dieselmotor med 240 HK, som trak en tredje dynamo.

Efterspørgslen på elektricitet var hastigt voksende, og i 1922 blev der taget en epokegørende beslutning, som gennemgribende ændrede elektricitetsværkets produktionsforhold.

Værkets egen kapacitet var på dette tidspunkt ikke tilstrækkelig, og man blev derfor nødt til at købe strøm udefra. Løsningen blev, at man købte strøm fra NESA (Nordsjællands Elektricitets- og Sporvejs-Aktieselskab), der allerede på dette tidspunkt fik en del af strømmen fra Sverige.

Elektricitetsværket i Hillerød producerede og leverede imidlertid jævnstrøm til forbrugerne i byen, og NESA leverede vekselstrøm. Derfor anskaffede værket ensrettere, så vekselstrømmen blev omdannet til jævnstrøm. Med denne strategi var der sat et punktum for den videre udbygning af egenproduktionen.

En anden vigtig beslutning blev også igangsat i 1922, nemlig opsætning af elektriske gadelygter. Før den tid bestod al gadebelysning i byen af gaslygter. En opgørelse få år efter, i 1925, fortæller, at der i Hillerød var 148 gadelygter med bygasforsyning og 52 gadelygter med elektriske pærer.

Produktionen af elektricitet ophører

Hillerød Byråd besluttede i 1947, at jævnstrømsforsyningen over en periode skulle afløses af vekselstrømsforsyning. Denne beslutning var nødvendig, idet vekselstrøm blev brugt næsten alle andre steder i landet. Ændringen betød en del for byens borgere, da elværkets forbrugere herved blev tvunget til at

udskifte mange af deres elektriske apparater, radiocor og andet, ligesom en del af husinstallationerne måtte omlægges.

I 1954 kørte dieselmotorerne deres sidste omdrejninger, og løbende gik man over til vekselstrøm, indtil man i 1959 endelig satte punktum for distribueringen af jævnstrøm i Hillerød.

Herefter fungerede elektricitetsværket kun som fordelingscentral med tilhørende tavleanlæg, en funktion, der har eksisteret helt frem til sommeren 2004, hvor anlæggene blev flyttet ud og indretningen til museum blev påbegyndt.

Litteratur

Uhrskov, A. (1959): *Fra det gamle Hillerød*.

Udgivet af Hillerød Elværk. Hillerød.

Uhrskov, A. (1925): *Hillerød i vore dage*, i Hillerød By udg. af Frederiksborg Amts Historiske Samfund.

Hørlyck, S. (1981): *De kommunale Værker*, i *Bogen om Hillerød*, red. af Jørgen Andersen. Hillerød.

Nielsen, S. (1998): *Det gamle Hillerød, Bysvendens fortællinger*. Hillerød.

Den gamle hal i elværket, som den tager sig ud i dag kort før, at bygningen tages i brug af museet.

Indkaldelse til ordinær generalforsamling

Ordinær generalforsamling i Nordsjællandsk Museumsforening afholdes onsdag den 23. februar 2005 på Elværket, Frederiksgade 11 i Hillerød. Generalforsamlingen starter kl. 19.30.

Dagsordenen er ifølge vedtægterne:

1. Valg af dirigent.
2. Formanden og museumslederen aflægger beretning.
3. Kassereren fremlægger reviderede regnskaber til godkendelse.
4. Fremlæggelse af budgetter og fastsættelse af kontingent til foreningen.
5. Indkomne forslag. Forslag sendes senest 8 dage før generalforsamlingen til formand Helge S. Bek, Ebbas Allé 12, 3480 Fredensborg.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer og suppleanter. På valg til bestyrelsen er Helge S. Bek, Poul Erik Termansen, Gorm Tortzen, Hans Jørgen Clementsen og Peter Langer (suppleant). Hans Jørgen Clementsen genopstiller ikke, og Grethe Post (suppleant) ønsker at fratræde, mens Peter Langer opstiller som ordinært medlem. Alle øvrige genopstiller.
7. Valg af to revisorer.
8. Eventuelt.

Efter generalforsamlingen og en kort pause foredrager museumschef Finn Erik Kramer over emnet "15 år med arkæologi på Folkemuseet". Herefter afsluttes aftenen med fælles kaffebord.

Vel mødt!

Bestyrelsen

Nordea

